

DOMINIKA KUŚNIERZ-KRUPA\*, MICHAŁ KRUPA\*\*

## ŚREDNIOWIECZNY RYNEK JAKO „SERCE MIASTA” (NA PRZYKŁADZIE RYNKU SKAWINY W MAŁOPOLSCE)

### MEDIEVAL MARKET SQUARE AS "THE HEART OF THE CITY" (ON THE EXAMPLE OF SKAWINA MARKET SQUARE IN LESSER POLAND)

#### Streszczenie

W artykule omówiono problem rynku jako „serca miasta” historycznego. Prześledzono funkcję jaką pełnił oraz jego kształt na przestrzeni epok, poczynając od greckiej agory, poprzez rzymskie forum, rynek miasta średniowiecznego, renesansowego, kończąc na jego funkcji w XXI w. Zagadnienie ukazano na przykładzie średniowiecznego rynku w podkrakowskiej Skawinie, który nieprzerwanie od XIV wieku jest niekwestionowanym centrum układu urbanistycznego. Opisano jego historię i przeanalizowano układ w powiązaniu z kompozycją całego miasta. W podsumowaniu postawiono pytanie o dalsze losy rynku miasta historycznego i jego miejsce na początku XXI w. na przykładzie rynku w Skawinie. Wskazano pilną potrzebę rewaloryzacji tego historycznego układu urbanistycznego, podkreślając rolę, jaką pełni do dzisiaj, będąc centrum życia publicznego, kulturalnego i towarzyskiego Skawiny.

*Słowa kluczowe: rynek, miasto historyczne, miasto zabytkowe, plac, centrum układu urbanistycznego*

#### Abstract

The article addresses the problem of the market square perceived as the heart of a historic city. The function it fulfilled and its shape have been followed throughout the centuries, starting with the Greek agora, through the Roman forum, the market square of a medieval and Renaissance city, and ending with its function in the 21<sup>st</sup> century. The issue was exemplified by the medieval market square in Skawina, near Kraków, which has uninterruptedly been the unquestionable centre of urban layout, since the 14<sup>th</sup> century. Its history was described here, and its layout was analysed in connection with the composition of the whole town. In the conclusion of the work the question was posed concerning further fate of the historic city market square and its place at the beginning of the 21<sup>st</sup> century, on the example of the Skawina market square. The urgent need to restore this historic urban layout was pointed out by emphasizing the role it has played so far, as the centre of public, cultural and social life in Skawina.

*Keywords: market square, historic city, square, the centre of urban layout*

\* Mgr inż. arch. Dominika Kuśnierz-Krupa, Instytut Historii Architektury i Konserwacji Zabytków, Wydział Architektury, Politechnika Krakowska.

\*\* Mgr inż. arch. Michał Krupa (doktorant), Wydział Architektury, Politechnika Krakowska.

Tradycyjnym centrum – „sercem miasta” historycznego – był od wieków i jest po dzień dzisiejszy rynek jako przestrzeń publiczna i miejsce spotkań mieszkańców. W starożytnej Grecji funkcje rynku pełniła agora, która odgrywała ogromną rolę w życiu miasta greckiego. Była konstrukcyjnym i kompozycyjnym ośrodkiem całego układu urbanistycznego. Tutaj odbywały się różnego rodzaju uroczystości, obchody publiczne (świeckie i religijne), zbierali się również uczeni i filozofowie, prowadząc dysputy naukowe<sup>1</sup>. W miastach rzymskich funkcję rynku pełniło forum. Forum było jednym z najważniejszych elementów urbanistycznych, politycznych i gospodarczych miasta rzymskiego. Zwykle był to prostokątny plac, na którym odbywały się zgromadzenia polityczne, wszelkiego rodzaju uroczystości, sądy, a na co dzień prowadzony był handel<sup>2</sup>. Rynek miasta średniowiecznego pełnił funkcję głównego ośrodka ruchu handlowego i życia świeckiego. Był to centralnie usytuowany kwadratowy lub prostokątny plac, otoczony pasmami zabudowy mieszkalnej formowanej w bloki. Średniowieczny rynek nie był niezabudowanym placem, ale przestrzenią przeznaczoną pod zabudowę o charakterze handlowym i administracyjnym jak sukiennice, kramy, jatki, ratusz, waga miejska czy pręgierz<sup>3</sup>. Renesans przyniósł zmianę w sposobie myślenia o rynku. W okresie nowożytnym rynek pełnił przede wszystkim rolę placu reprezentacyjnego. Najczęściej był on wolny od zabudowy, a osiowo wprowadzone główne ulice wiązały go z ważnymi elementami układu przestrzennego miasta: z rezydencją, innymi placami, bramami miejskimi czy urządzeniami obronnymi.

Rynki polskie kształtowane w XVII i XVIII w. miały najczęściej układ symetryczny z kościołem i ratuszem na osi kompozycyjnej placu. W XX w. w związku z ukształtowaniem się nowej koncepcji ośrodka miejskiego tradycyjne rynki zastępowane były przez nowe zespoły form przestrzennych o zróżnicowanych funkcjach. Po II wojnie światowej w Polsce w miejskich ośrodkach zabytkowych rynek nadal był głównym wnętrzem urbanistycznym miasta, z którego z czasem stopniowo zaczęły znikać tradycyjny handel i funkcje administracyjne. W wielu miastach rynek obsadzano drzewami, kreując na park miejski – miejsce spotkań i tym samym zacierając jego pierwotną kompozycję urbanistyczną.

Współcześnie, niejednokrotnie pojawia się pytanie o przyszłość rynku miasta historycznego, jaka powinna być jego funkcja na początku XXI w. i później? Jak wykorzystać te przeważnie centralnie położone w planie miasta wnętrza do współczesnych procesów funkcjonowania miasta?

Skawina jest niewielkim podkrakowskim miastem o rodowodzie średniowiecznym. Miasto zostało lokowane w 1364 r., na prawie magdeburskim przez króla Kazimierza Wielkiego<sup>4</sup>. Powstało na gruntach trzech wsi: Nowych i Starych Babic oraz Pisar, należących uprzednio do dóbr klasztoru tynieckiego<sup>5</sup>. Istniało wiele przyczyn powstania miasta. Pierwszą było powstanie już w 1334 r. na rzece Skawince komory celnej, gdzie pobierano cło od kupców jadących na Śląsk oraz z Wieliczki w kierunku Oświęcimia<sup>6</sup>. Ponadto w miejscu lokacji miasta przecinały się ważne szlaki handlowe: tzw. droga miedziana prowadząca z Bańskiej Bystrzycy do Krakowa oraz trakt łączący Mazowsze ze Śląskiem. Skawina położona przy granicy ziem śląskiej i krakowskiej miała pełnić funkcję strategiczną i strzec Krakowa od strony południowo-zachodniej.

Układ urbanistyczny Skawiny jest regularnym układem szachownicowym, dziewięciopółowym. Miasto rozplanowane zostało na modularnej siatce sznurowej, przyjmując jako podstawową jednostkę tzw. sznur mały liczący ok. 38 m<sup>7</sup>.

Niekwestionowanym sercem Skawiny był i jest obecnie rynek położony w centrum szachownicowego układu urbanistycznego. Jest to prostokątny plac o wymiarach 3 × 2,5 sznura<sup>8</sup>. Z jego narożników wyprowadzone zostały ulice o szerokości 0,25 sznura, tzn. ok. 9,5 m, które z reguły zachowały swój historyczny przebieg. Wokół rynku wykształcił się jeden pas zabudowy, który złożony jest z zgeometryzowanych bloków, w kształcie zbliżonych do prostokąta. Niegdyś bloki te miały układ dwupasmowy, który obecnie czytelny jest jedynie w paśmie południowym.

Skawiński rynek był przez setki lat centrum handlowym i rzemieślniczym miasta, na którym odbywały się cotygodniowe targi. Już w średniowieczu w tym miejscu zlokalizowane były kramy oraz jatki rzemieślnicze i kupieckie. Murowane domy wokół rynku istniały prawdopodobnie już w średniowieczu.

Dzisiaj pierzeje rynkowe zabudowane są kamienicami przeważnie dwu- i trzykondygnacyjnymi, zaprojektowanymi w duchu klasycystycznym lub modernistycznym. Historyczny skawiński ratusz stał na środku rynku i był zapewne obiektem drewnianym. Obecny, murowany pochodzi z 1903 r. i jest zlokalizowany w zachodniej pierzei rynku. Zaprojektował go krakowski architekt Władysław Ekielski w stylu secesyjnym z wysoką czworoboczną wieżą zegarową. Główną dominantą w sylwecie Skawiny (oprócz XX-wiecznego obiektu ratusza) jest kościół parafialny pw. śś. Szymona i Judy Tadeusza zlokalizowany w północno-wschodniej części historycznego centrum miasta, nieopodal rynku. Kościół ufundowany został przez Kazimierza Wielkiego. Pierwotnie był to obiekt gotycki, jednonawowy, zbudowany z kamienia łamanego [9]. Obecny kształt świątynia zawdzięcza m.in. XIX-wiecznej przebudowie, podczas której dobudowano doń strzelistą wieżę w kształcie ostrosłupa.

Bogata historia Skawiny i jej zabytków jako miasta średniowiecznego o wysokich wartościach kulturowych przez wielu nie jest dostrzegana. Współcześnie Skawina kojarzona jest głównie jako ośrodek przemysłowy, a jej średniowieczny rodowód zdaje się być zapomniany. Dostrzega się potrzebę rewitalizacji miasta, szczególnie w obszarze historycznego rynku i przylegających doń bloków przyrynkowych. Obecnie zabytkowy układ urbanistyczny skawińskiego rynku staje się coraz mniej czytelny. Jest to spowodowane obsadzeniem płyty rynku drzewami oraz stworzeniem tutaj nienaturalnego układu komunikacyjnego, w którym jedna z ulic przecina rynek na dwie części. Taki stan rzeczy przyczynia się do zafałszowania średniowiecznej, pierwotnej kompozycji urbanistycznej miasta, a tym samym pozbawia go jednej z jego największych wartości kulturowych.

### Przypisy

<sup>1</sup>A. Twardecki, *Mały słownik sztuki starożytnej Grecji i Rzymu*, Warszawa 1998, s. 72.

<sup>2</sup>M. Książek, *Zarys budowy miast średniowiecznych w Polsce do końca XV wieku*, Wyd. PK, Kraków 1998, s. 72.

<sup>3</sup>Kazimierz Wielki wybudował około 60 miast. Oprócz Skawiny założył m.in. Wieliczkę, Lanckoronę, Olkusz, Myślenice, Proszowice, Słomniki i wiele innych.

<sup>4</sup>B. Krasnowolski, *Lokacyjne układy urbanistyczne na obszarze ziemi krakowskiej w XIII i XIV wieku*, cz. II. *Katalog lokacyjnych układów urbanistycznych*, Wyd. Nauk. Akademii Pedagogicznej, Kraków 2004, s. 212.

<sup>5</sup>F. Kiryk, *Rozwój urbanizacji Małopolski XIII-XVI w. Województwo krakowskie (powiaty południowe)*, Prace Monograficzne Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Krakowie 70, Kraków 1985, s. 245.

<sup>6</sup>*Skawina*. Studium historyczno-urbanistyczne, t. 1, opr. S. Rusińska, PKZ o. Kraków, PDN-H, Kraków 1978–1979, s. 43.

<sup>7</sup>B. Krasnowolski, *op. cit.*

<sup>8</sup>*Ibidem.*

<sup>9</sup>*Skawina*. Studium historyczno-urbanistyczne, t. 1A ..., *op. cit.*, s. 2-4.

The market square – as public space and the place where the inhabitants assembled – has for centuries been the traditional centre "the heart" of a historic city. In ancient Greece the function of the market square was fulfilled by the agora, which played a significant role in the life of a Greek city. It was a structural and composition centre of the whole urban layout. All kinds of celebrations took place there, including public events (both lay and religious), there scholars and philosophers assembled to resolve scientific disputes<sup>1</sup>. In Roman cities the function of the market square was taken over by the forum, which constituted one of the most important urban, political and economic elements in the Roman city. Usually it was a rectangular area where political assemblies and all kinds of celebrations took place, law courts were held, and trade flourished every day<sup>2</sup>. The market square in a medieval city served as the main centre of trade and lay life. It was a centrally located square or rectangular area, surrounded with by

residential buildings formed into blocks. The medieval market place was not an empty square, but the space intended for major trade and public administration buildings such as cloth halls, merchant stalls, meat stalls, town hall, town scales or pillory<sup>3</sup>. The Renaissance introduced a change in the way of perceiving the market square. In the modern times the market square functioned mostly as a formal city area. Most frequently it was left empty, free from any buildings, main streets running axially from it connected it with the vital elements of spatial layout of the city: with the residence, other squares, city gates or defensive structures.

Polish market squares, which were mostly shaped during the 17<sup>th</sup> and 18<sup>th</sup> centuries, were most frequently based on a symmetric with the church and the town hall on the composition axis of the square. In the 20<sup>th</sup> century, when the new concept of urban areas, traditional market squares were replaced with new complexes of spatial forms serving varied functions. After the World War II, in urban historic areas in Poland the market square was still the main urban enclosure of the city, from which traditional commerce and administrative functions gradually began to disappear in time. In many cities trees were planted in the market square, transforming it into a city park – a meeting place, and thus blurring its original urban development composition. In present times, there is a recurrent question concerning the future of the historic city market square and its function at the beginning of the 21<sup>st</sup> century and later. How should such areas, usually located in the middle of the city layout, be adapted to fit the modern-day processes of city functioning?

Skawina is a small town of medieval origin, located near Kraków. The town was founded in 1364, granted Magdeburg Rights by King Kazimierz the Great<sup>4</sup>. It comprised the areas of three villages: Nowe and Stare Babice and Pisary, which had belonged to the estates of the Monastery in Tyniec<sup>5</sup>. There were many reasons for founding a town here. The first was the existence of a customs house on the river Skawinka, where the merchants travelling to Silesia or from Wieliczka towards Oświęcim had to pay customs duties as early as 1334<sup>6</sup>. Besides, some important trade routes crossed in the area where the town was founded: the so called 'copper route' which led from Bańska Bystrzyca to Kraków and the route connecting Mazovia with Silesia. And finally, Skawina located at the border of Silesia and Kraków lands was to serve a strategic function and guard Kraków from the north-west.

The new urban development layout of Skawina is a regular nine-square chessboard street layout. The town was planned on a modular *sznur* (rope) network, assuming the so-called *sznur mały* (small rope) measuring approximately 38 m as the basic unit<sup>7</sup>. The market square, located in the centre of the chessboard urban development layout, has unquestionably been the heart of Skawina. It is a rectangular area measuring  $3 \times 2,5$  *sznur* (rope) units<sup>8</sup>. From its corners there run streets 0,25 'rope' unit wide, equalling approximately 9,5 m, which generally preserved their historic routes. Around the market square only one strip of buildings was formed, which consists of geometrically-shaped blocks resembling a rectangle. Once, the blocks formed a two-strip arrangement which, at present, remains noticeable only in the southern strip.

For hundreds of years, the market square in Skawina has been the trade and craft centre of the town, where a huge fair was held every week. Even in the medieval period merchant stalls and craftsmen stands were located in this place.

Masonry houses may have stood around the market place even in the Middle Ages. Today the market square frontages comprise mainly two- and three-storey tenement houses, designed in the spirit of Classicist or Modernist era. The historic town hall of Skawina stood in the middle of the market square and must have been a wooden structure. The present brick one was erected in 1903, and is located at the western frontage of the market place. It was designed by Władysław Ekielski, an architect from Kraków, in the Secession style with a tall quadrilateral clock tower. The main dominant in Skawina silhouette (apart from the 20<sup>th</sup> century town hall) is the parish church of St. Simon and Jude Thaddeus, located in the north-eastern section of the historic centre of the town, in the vicinity of the market square. The church was founded by Kazimierz the Great. Originally it was a single-nave Gothic structure, built from rubble<sup>9</sup>.

Its present shape the church owes, among others, to the 19<sup>th</sup> century reconstruction, during which a soaring tower in the shape of pyramid was added to it.

The rich history of Skawina and its monuments, classifying it as a medieval town representing high cultural values, has been ignored by many people. At present Skawina is mostly associated with an industrial centre, and its medieval origins seem to have fallen into oblivion. It has been noticed that the town requires restoration, particularly in the area of the historic market square and adjacent blocks. At present the historic urban development layout of the market square in Skawina has grown less and less visible. This has been caused by planting trees round the market square surface, and creating here an unnatural communications arrangement, in which one street bisects the market place. Such a state sadly contributes to falsifying the medieval – original urban development composition of the town, thus depriving it of one of its greatest cultural assets.

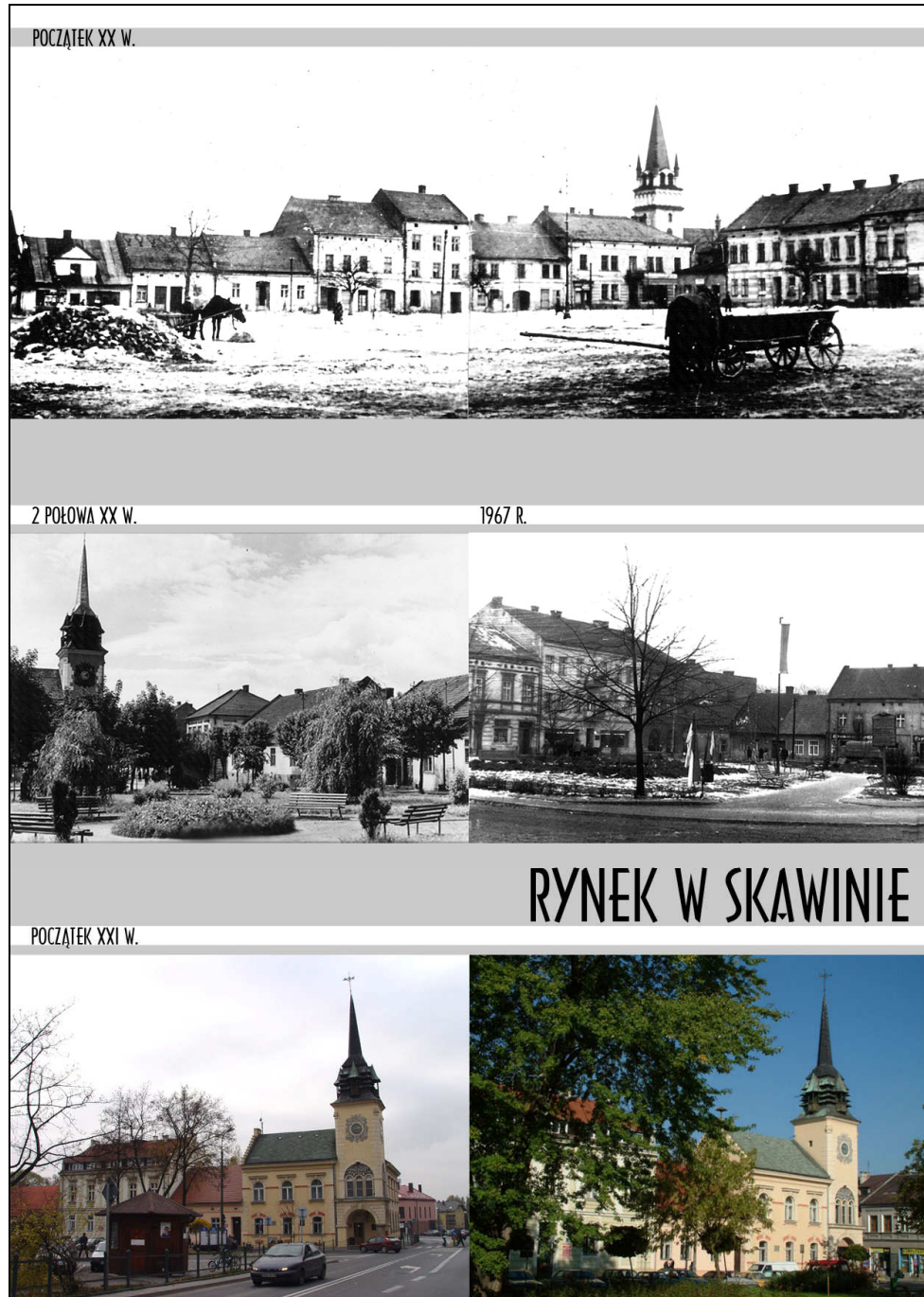
### Endnotes

- <sup>1</sup>A. Twardecki, *Mały słownik sztuki starożytnej Grecji i Rzymu*, Warszawa 1998, p. 72.  
<sup>2</sup>M. Książek, *Zarys budowy miast średniowiecznych w Polsce do końca XV wieku*, Wyd. PK, Kraków 1998, p. 72.  
<sup>3</sup>King Kazimierz the Great built near sixty towns. Apart from Skawina he founded among other things Wieliczka, Lanckorona, Olkusz, Myślenice, Proszowice, Słomniki and many more.  
<sup>4</sup>B. Krasnowolski, *Lokacyjne układy urbanistyczne na obszarze ziemi krakowskiej w XIII i XIV wieku*, cz. II. *Katalog lokacyjnych układów urbanistycznych*, Wyd. Nauk. Akademii Pedagogicznej, Kraków 2004, p. 212.  
<sup>5</sup>F. Kiryk, *Rozwój urbanizacji Małopolski XIII-XVI w. Województwo krakowskie (powiaty południowe)*, Prace Monograficzne Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Krakowie 70, Kraków 1985, p. 245.  
<sup>6</sup>*Skawina*, Studium historyczno-urbanistyczne, t. 1, opr. S. Rusińska, PKZ o. Kraków, PDN-H, Kraków 1978–1979, p. 43.  
<sup>7</sup>B. Krasnowolski, *op. cit.*  
<sup>8</sup>*Ibidem.*  
<sup>9</sup>*Skawina*, Studium historyczno-urbanistyczne, t. 1A ..., *op. cit.*, p. 2-4.

### Bibliografia – Bibliography

- [1] Berdecka A., *Lokacje i zagospodarowanie miast królewskich w Małopolsce za Kazimierza Wielkiego (1333–1370)*, Wyd. Polskiej Akademii Nauk, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1982.  
[2] Kiryk F., *Polityka miejska Kazimierza Wielkiego w Małopolsce*, [w]: *Problemy dziejów i konserwacji miast zabytkowych*, red. Szczygieł R., Radom 1990.  
[3] Kiryk F., *Rozwój urbanizacji Małopolski XIII-XVI w. Województwo krakowskie (powiaty południowe)*, Prace Monograficzne Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Krakowie 70, Kraków 1985.  
[4] Krasnowolski B., *Lokacyjne układy urbanistyczne na obszarze ziemi krakowskiej w XIII i XIV wieku*, cz. I. *Miasta Ziemi Krakowskiej, chronologia procesów osadniczych i typologia układów urbanistycznych*, Wyd. Nauk. Akademii Pedagogicznej, Kraków 2004.  
[5] Krasnowolski B., *Lokacyjne układy urbanistyczne na obszarze ziemi krakowskiej w XIII i XIV wieku*, cz. II. *Katalog lokacyjnych układów urbanistycznych*, Wyd. Nauk. Akademii Pedagogicznej, Kraków 2004.  
[6] Krasnowolski B., *Wzorce lokacyjne układów urbanistycznych w Małopolsce, stan i metody badań, postulaty badawcze, próba syntezy*, Procesy 2002.  
[7] Książek M., *Zarys budowy miast średniowiecznych w Polsce do końca XV w.*, skrypt dla studentów PK, wyd. III, Kraków 1996.  
[8] Mitkowski J., *Najstarszy widok Skawiny*, *Małopolskie Studia Historyczne*, z. 1-2(20-21), Kraków 1963, 31-37.

- [9] Rajman J., *Kraków: zespół osadniczy, proces lokacji, mieszczanie do roku 1333*, Wyd. Nauk. Akademii Pedagogicznej, Kraków 2004.
- [10] *Skawina. Studium historyczno-urbanistyczne*, t. I, II, III, opr. S. Rusińska, PKZ o. Kraków, PDN-H, Kraków 1978–1979.
- [11] *Skawina. Zarys dziejów miasta*, red. R. Świątek, Wyd. Urząd Miasta i Gminy w Skawinie, Skawina 2006.
- [12] Tołwiński T., *Urbanistyka*, t. 1, *Budowa Miasta w Przeszłości*, Wyd. Ministerstwa Odbudowy Nr 11, Warszawa 1947.
- [13] Twardcki A., *Mały słownik sztuki starożytnej Grecji i Rzymu*, Warszawa 1998.
- [14] *Zabytki architektury i budownictwa w Polsce – woj. Krakowskie*, cz. 2, red. M. Różewicz, W. Jankowski, Wyd. Ośrodek Badań i Dokumentacji Zabytków, Warszawa 1995.



II. 1. Rynek w Skawinie. Widok z początku XX w., lat 60. oraz z początku XXI w.  
 III. 1. The market square in Skawina. Views from the beginning of the 20<sup>th</sup> century, the 1960s  
 and the beginning of the 21<sup>st</sup> century

